

Vingklippt?

Lisbeth Stenberg: *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap*. Göteborgs universitet. Institutionen för litteraturvetenskap 2001.

När Selma Lagerlöfs brev till Sophie Elkan fick öppnas för ett antal år sedan var spänningen stor: hur mycket skulle nu bli klart om de båda författarinnornas förhållande? Vulgärt uttryckt kan man väl säga att det fanns folk som hoppades och andra som befarade att det nu skulle bli klart att Selma Lagerlöf var lesbisk. Men breven gav inte klart besked om vare sig det ena eller det andra: de avslöjade att Lagerlöf var passionerat förälskad i Elkan, att det förekom en diskussion om vad denna kärlek var och hur den fick vara, men det är långt ifrån klarlagt om det var ett fysiskt lesbiskt förhållande i modern mening.

Är det då betydelsefullt om Lagerlöf levde som aktiv lesbian eller inte? För forskare med ett mestadels postmodernt synsätt, där man lägger tolkningsföretret på läsaren och lyfter texten ur tid och rum, är frågan markerat ointressant. Man kan med ett sådant synsätt läsa Lagerlöfs texter med ett perspektiv där man lyfter fram en problematisering av den normativa heterosexualiteten oavsett Lagerlöfs eget liv. Om man däremot som forskare är intresserad av idé- och litteraturhistorisk contextualisering kan frågan vara av stort intresse. Man kan då använda svaret för att legitimera att man själv tolkar Lagerlöfs texter som forum för en diskussion om olika sexualiteter. Detta kan, men måste inte, innebära en litteraturforskning i genren liv-dikt.

Lisbeth Stenberg tar i sin avhandling *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap* (litteraturvetenskap, GU, 2001) med bestämdhet avstamp i en historisk contextualiserande forskningsinriktning. Problemet med Lagerlöfs outtalade läggning löser hon så att hon kallar Lagerlöf en "kvinna som älskar kvinnor". Men denna problematik är inte den allra mest utforskade i avhandlingen, även om den spelar en stor roll på ett underliggande plan och jag kommer att problematisera ämnet i slutet av denna recension.

Syftet med Stenbergs forskning har varit att visa att och hur Lagerlöfs författarskap ändrades efter kritiken mot *Gösta Berlings saga* (1891). För detta ändamål går hon igenom det allra tidigaste författarskapet, inklusive den opublicerade ungdomsdiktningen: dockteaterpjäser, tillfällighetsdikter, sonetter till seminariekamrater och lärare. Den deskriptiva framställningen ger en bild av en mycket målmedveten författare in spe som övar sig, övar sig och övar sig. Stenbergs poäng är bland annat att det var en driven skribent som författade *Gösta Berlings saga*, bilden av den mytiska sagoföreljerskan med den aldrig sinande källan berättelser kan vi glömma om vi någonsin trott på den. Sedan frilägger

Stenberg ett helt nytt idéinnehåll i romanen genom att peka på hur intrig-strukturerna kring verkets kvinnor problematiserar tidens genuskontrakt inom ramen för det samhällskontrakt som djävulskontraktet mellan kavaljererna och Sintram innebär. Denna nyläsning är ett väsentligt tillskott till Lagerlöf-forskningen, och ett gott exempel på den mest läsvärda sortens litteraturvetenskaplig analys.

Gösta Berlings sagas mottagande var långt ifrån så positivt som mottagandet av de kapitel som vann Iduns pristävling givit anledning att hoppas. Stenbergs genomgång visar också att mottagandet skiljer sig mellan de manliga och kvinnliga recensenterna. Genomgående är de manliga kritikerna – och framför allt då tidens stora kanoner, Carl David af Wirsén, Karl Warburg och Georg Brandes – mer kritiska, och de är kritiska främst mot berättarrösten, som de finner falsk och påträngande, och mot verkets psykologi. Stenberg gör gällande att deras ställningstagande om man analyserar det med Bourdieus fältbegrepp är ett närmast klassiskt fall av hur fältets domanter behandlar nykomlingar som arbetar på ett av dem inte sanktionerat sätt. Detta blir inte mindre troligt av att romanen, som Stenberg visar, får ett helt annat mottagande av kvinnliga kritiker. Dessa accepterar berättarrösten och psykologin och, vad mera är, uppfattar ibland ett idéinnehåll i verket som de manliga kritikerna helt förbiser.

Stenberg visar att mottagandet innebär en vingklippning av författarinnan. Hennes skrivsätt ändras till dels, men kritiken mot realismens normsystem och mot kvinnoförtrycket kvarstår. I sin analys av de texter Lagerlöf skrev mellan 1891 (när *Gösta Berlings saga* publicerades) och 1895 (undersökningens slutår) visar hon just hur denna kritik finns som underliggande tematik i flera verk. Bland dessa läsningar finns ett par av avhandlingens höjdpunkter, nämligen analyserna av novellerna "De fågelfrie" och "Stenkumlet" som utnyttjar flera olika infallsvinklar och öppnar nya nivåer i texterna.

Stenberg knyter ihop trådarna i avhandlingen i slutkapitlet där hon tar upp fyra olika spår ur de tidigare kapitlen. När hon ställer metaforiken, och dess uppbyggnad, mot det stilistiska normöverskridandet och texternas ideologiska och filosofiska bas menar hon sig frilägga ett estetiskt centrum i Lagerlöfs författarskap. Detta centrum, Lagerlöfs estetik, menar Stenberg är utopin om en kärlekens rätt oavsett kön, ålder och social bakgrund.

Det Lisbeth Stenberg försöker göra med sin avhandling är i sann mening banbrytande eftersom det i viss mån är en ny definition av estetisk kärna som avses. Därför kan undersökningen inte göras med gängse metoder, och Stenberg har tvingats välja bland ett stort antal verktyg som inte alla utan prut låter sig förenas med varandra. Detta hör till banbrytarens öde, och de litteraturvetenskapliga implikationerna av förfaringsättet bör diskuteras i ett inomdisciplinärt sammanhang.

Avhandlingens drivkraft är nämligen en annan än den som kanske ses med första anblicken. Läsaren känner på ett närmast intuitivt sätt att texten drivs av en grundläggande kritik mot heteronormativiteten, vilken inte sägs ut. Avhandlingens text återkommer gång efter annan till att Lagerlöf var en kvinna som älskade kvinnor, även i argumentationer där det inte alltid är relevant. Temat löper med längs hela vägen; oftast genom hänvisningar till breven till Sophie Elkan. Med dessa demonstrerar Stenberg både hur Lagerlöf diskuterade kring sina texter och hur hon analyserade sina känslor för Elkan och deras plats i samhället. Här hittar naturligtvis Stenberg också själva fröet till bilden av Lagerlöfs utopi: om Lagerlöf levtt oproblematiskt i en heterosexuell praktik hade begreppet "kärlek" gestaltats annorlunda i hennes texter, menar Stenberg. Eller som hon själv uttrycker det när det gäller möjligheten att skildra jämställda parrelationer:

Lagerlöfs egna erfarenheter gällde den enda typ av jämlik relation som troligtvis var tillgänglig för en kvinna kring 1900: relationen till en annan kvinna. Det var, vill jag hävda, erfarenheter av denna typ av relationer som gjorde det möjligt för Lagerlöf att skildra den svåra process som skulle kunna leda till en nära jämlik relation. (S. 365)

Jag skulle alltså vilja mena att Stenbergs mest betydelsefulla tes, som här kommer i ovanligt synlig dager, är den att Lagerlöfs kärleksliv hade betydelse för hennes texter. I sin banalaste innebörd är detta absolut okontroversiellt: vad författare gör och tänker har betydelse för vad de skriver om och hur de gör det. Samtidigt har litteraturvetenskapen för ganska länge sedan gjort upp med en enkelspårig liv/dikt-syn, och jag vill inte på något sätt antyda att Stenberg ansluter sig till detta synsätt. Men på ett mindre bokstavligt plan är tesen, som jag antydde ovan, inte alls okontroversiell – inte ens i den form det är utfört här. För det Stenberg inte säger rent ut är att hon menar att heteronormativitetens läsningar genom ett accepterande av heterosexualiteten som norm lagt ett tolkningsraster över Lagerlöfs texter som strider mot författarinnans eget liv.

Stenberg har tagit sin plats i en idéhistorisk, kontextualiserande tradition genom sin tes. Men frågan är vad hon egentligen gör av den. Bortsett från citatet ovan, och en del hänvisningar till Lagerlöfs brev om förälskelsen i Elkan och dess natur skulle jag vilja säga att Stenberg inte alls i särskilt hög grad tar upp frågan. Den finns som en underliggande bevekelsegrund för hela avhandlingen men det är i ytterst liten del en synlig argumentation.

Det vore mig främmande att önska att Stenberg skrivit en annan avhandling än den hon skrivit, men jag måste dock beklaga att intressanta avsnitt saknas igenom Stenbergs uppenbara avståndstagande från att diskutera Lagerlöfs möjligheter att leva i en relation till en annan kvinna. Här har vi ju den verkliga idéhistoriska kontexten! Som det nu står till får vi i stort sett bara veta att det

uppenbarligen inte var accepterat att leva öppet lesbiskt, men det visste vi ju redan.

Det som särskilt retar läsarens kunskaps hunger i detta sammanhang är ju naturligtvis det som faktiskt står i texten. Stenberg citerar Lagerlöf:

Jag ser i Köpenhamn så många förhållanden mellan kvinnor att jag måst försöka komma till klarhet med vad naturen vill med det. (Det är naturligtvis absolut oantastliga kvinnor jag talar om). Därför sätter jag nu definitioner på kärleken så här: behovet att äga en annan för att känna sig [lefva] ha rätt att lefva. Den ingen kan älska måste dö. Hvad tror du? Låt oss lämna den praehistoriska förklaringen, den är ful. Men min känsla för dig är ej ful. Jag tror aldrig den var det. Säg bara, att kärleken ej sagt allt hvad den har att säga därmed att den låter världen fortsättas. Den är till för de levande mer än för de blifvande. Och hvarför skulle man ej kunna älska vem som helst af människor lika högt. (S. 352-53)

Här sätts naturligtvis frågvisheten igång. Problemkomplexet i citatet är omfattande: det gäller frågor om moral, om kärlekens väsen och natur samt om dess sociala regelverk. Som så många vid den här tiden brottas Lagerlöf med den effekt naturvetenskapen och inte minst evolutionsläran ("den praehistoriska förklaringen") fått på kärleksbegreppet. Längre förväntades kärlek och sexualitet inte nödvändigtvis ha särskilt mycket med varandra och göra: det ena var det som äktenskapet uttryckte, det andra var det som män gjorde med antastliga kvinnor (vilket ansågs nödvändigt men som man inte talade om). Som bekant ställde de nya tankarna hela samhället på ända i den åttitalsdiskussion som gått till historien som sedlighetsdebatten. Radikaler förespråkade fri kärlek, ett nytt kärleksbegrepp som skulle frigöra sexualiteten och göra den till synonym med kärlek. Men det innebär en frigörelse bara för heterosexualitet. I samma slag som biologin (i meningen driften till fortplantning) görs till ram för sexualiteten omöjliggörs naturligtvis all icke-heterosexualitet ännu en gång – den blir som många studier visat dubbelt onaturlig, ett brott mot både Bibeln och biologin.

Men samtidigt är det i Lagerlöf-citatet uppenbart att kärlek mellan kvinnor kunde existera, att kvinnor öppet kunde leva tillsammans och ändå vara oantastliga. Och det tycks vara här som Lagerlöf upplever ett problem, i krocken sedlighet – natur – kultur. Där ställer hon frågan: "vad är kärlek", och ställer upp en närmast psykologisk och existentiell förklaring trots att hennes fråga ju också är grundad i en tro på att naturen/biologin är det som skapat kärleken ("vad naturen vill"). Krocken mellan olika förståelser av termen är uppenbar. Tyvärr förblir området outforskat i Stenbergs avhandling, utöver att hon med hänvisning till tidigare forskning påpekar just att homosexualiteten gjordes onormal och att Lagerlöf gav en annan definition av kärlek än den gängse – en utopisk definition. Men är inte det egentligen att förminska Lagerlöf och göra

hennes enkel? Slutsatsen att hon hade en utopi om kärlek som inte såg till kön, ålder, socialstånd nås i avhandlingen med intrikat argumentation men hade möjligen kunnat nås även utan en enda hänvisning till Lagerlöfs eget kärleksliv – möjligtvis med undantag för kärlekens rätt oberoende av kön. Men om man läser hennes texter i ljuset av frågan om kärlekens sanna väsende, om förhållandet mellan evolutionen och kärleken som icke-fysisk företeelse, kan man inte komma ännu längre då? För med de citat Stenberg anför går det inte att komma ifrån att denna fråga om kärlekens sanna väsen var brännande för Lagerlöf, och att en diskussion om den säkert står att finna i hennes texter. Den idéhistoriska kontexten, där varje person med ett känsloliv som bröt både mot natur och mot kultur måste skärskåda sin egen syn på inte minst naturen, är ju mer spännande än de flesta. Och Stenbergs läsning av "Stenkumlet" implicerar möjligheten av sådan läsning.

Man kan och bör inte kritisera ett verk för vad det inte är, men nog känns det som om Stenberg här stannat långt innan hon borde – kan det vara så att Stenbergs drivkraft krockar med vad som ryms i den traditionella forskningen? Jag hoppas i alla fall att hon tänker fortsätta forskningen och tydligare definiera Lagerlöfs dilemma genom att sätta den i konkretare samband med den samtid där en kvinna uppenbarligen kunde leva i parförhållande med en annan kvinna och ändå vara oantastlig. Här torde nyckeln till Lagerlöfs filosofiska dilemma finnas, en nyckel som kan låsa upp hennes texter än en gång. För det är verkligen dags att litteraturhistorien får en annan bild av den svenska lesbiska kvinnan vid denna tid än Strindbergs bild i *Svarta fanor* av en tribad: en kvinna som dricker alkohol på hotell i sällskap av en annan kvinna!

Sammanfattningsvis: Stenbergs avhandling är på mer än ett sätt banbrytande och oerhört läsvärd. Metodpluralismen, de rika hänvisningarna och en ambition att markera varje tänkbart stickspår gör den stundtals svårläst eftersom argumentationen blir snårig och det kommer att göra avhandlingen omdiskuterad inom litteraturvetenskapen. Men de lysande läsningarna kan inget skymma. Och inget kan heller skymma det faktum att Stenberg förmodligen har rätt i de flesta av sina slutsatser, även om hon inte alltid lyckas leda dem i bevis på klassiskt sätt. Men om tio år eller så kommer avhandlingens metodpluralism och argumentationsformer inte att synas, för då kommer nästa generation Lagerlöfforskning att finnas som en fond. Mot den fonden, där mycket som nu är nya påståenden kommer att finnas genomtröskat och genombevisat från andra vinklar, kommer Stenbergs avhandling att komma till sin fulla rätt.

Git Claesson Pipping

"Vanliga bögar" och tidelagare

Jens Rydström: *Sinners and citizens: Bestiality and homosexuality in Sweden 1880-1950*

Stockholms universitet, Historiska institutionen 2001, 401 sidor

Den 1 juni 2001 fylldes G-salen på Frescati i Stockholm av intresserade lyssnare för att höra Jens Rydström försvara sin doktorsavhandling *Sinners and citizens: Bestiality and homosexuality in Sweden 1880-1950*. Som opponent fungerade professorn i historia vid University of Chicago George Chauncey, välkänd för sin stora historiska studie *Gay New York* 1994. I sin avslutande sammanfattning framhöll opponenter den betydelse avhandlingen kunde väntas få även för den internationella homosexualitetsforskningen. Ingen tidigare forskare har systematiskt gått igenom alla belagda fall av homosexuell aktivitet och tidelag i ett helt land under den för uppfattningen av homosexualiteten så viktiga perioden 1880-1950. Närmast jämförbara är Chaunceys egen ovan nämnda studie över New York 1890-1940 och stockholmsstudien *Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860-1960* (1999), där f.ö. Jens Rydström också medverkade som författare. Disputationsupplagan är inte avsedd för bokhandeln: en efter disputationen överarbetad version beräknas utkomma på Chicago University Press.

Det är ett överväldigande arbete Jens Rydström åtagit sig: antalet studerade fall är 2.333, av vilka 1.561 avser homosexuella aktiviteter, 751 tidelag. För att få tillgång till det arkivmaterial där dessa fall finns redovisade, främst domstolsakter, har han under många år fått resa landet runt till alla landsarkiv och andra relevanta arkiv. Stockholmsmaterial, utom tidelagen, har tidigare redovisats i stockholmsstudien, men de refereras också i avhandlingen eftersom avhandlingen riktar sig till en ny, internationell läsekrets.

Texten är skriven på en utmärkt och lättläst engelska och torde inte vara svår att ta till sig ens för ganska ovana läsare. Det rör sig egentligen om två parallella avhandlingar: en om homosexualitet och en om tidelag, sexuellt utnyttjande av djur. Skälet till att jämsides studera dessa båda ganska disparata former av "otukt mot naturen" var sannolikt att de från början inte gick att skilja åt i registren: de straffades enligt samma paragraf i strafflagen, 18.10. Även om tidelagsdelen är mycket intressant och roande, en viktig komplettering till Jonas Liliequists grundläggande avhandling om tidelagsbrotten i Sverige under 1600- och 1700-talet,